

کندوکاوی بر بازتاب عوامل محیطی مؤثر بر پدیده انفعال

شهروندان در بافت ناکارآمد حاشیه‌ای

(مورد پژوهی: محلات حاشیه شمالی کلان شهر مشهد)

فهیمة جامعی¹، تکتم حنایی^{2*} و سیدمسلم سیدالحسینی³

تاریخ دریافت: 1400/05/22

تاریخ پذیرش: 1400/11/04

چکیده: سیر تکامل شهرنشینی در بستر مدرن امروزی سبب بروز مسایلی از قبیل آشفتگی در نظام فضایی-کالبدی، بی توجهی به نیازهای انسانی، رشد پهنه‌های دوگانه و چندگانه شهری از نظر سطح اقتصادی-اجتماعی شده، به علاوه با تغییرات موجود در چرخه اقتصادی، رشد جمعیت و بروز موانع درآمدی و رقابتی در طبقات جامعه نیز، دیگر نمی‌توان انتظار وجود محلات یکپارچه و منسجم اجتماعی را در کلان‌شهرها داشت. در این میان، طراحان شهری در پی، ارتقاء کیفیت محیطی از طریق شناخت نحوه عملکرد میان عناصر در تعامل با انسان و سنجش واکنش افراد در محیط با هدف ارتقاء سلامت روانی و بهبود سطح ادارک ذهنی‌شان در پدیده‌های اجتماعی همچون شهر هستند، لیکن پدیده‌های نوظهوری مانند انفعال شهروندان که غالباً ناشی از ناآگاهی، بی‌توجهی و عدم حساسیت نسبت به وجوه مخرب محیط است، باعث ایجاد خلل و شکست در فرایند توسعه شهر می‌شود. این پدیده از حیث مداخلات شهرسازانه از سویی اهمیت می‌یابد که، برنامه‌ریزان شهری در پی واکنش و مشارکت شهروندانی هستند که مخاطب طرح‌ها و برنامه‌های آنان هستند. این نوشتار به دنبال بررسی عوامل مؤثر بر انفعال شهروندان و مقایسه میزان اثرگذاری آن در پهنه‌های ناکارآمد کلان شهر مشهد با نگاهی اثباتی و برای دستیابی به این هدف از روش تحلیل کمی معادلات ساختاری، با ابزار پرسشنامه از جامعه آماری 391 نفری بهره‌گرفته است. در نهایت انتظار می‌رود که این نوشتار به اولویت‌بندی میزان اثرگذاری شاخص‌های مؤثر بر پدیده انفعال شهروندان نسبت به محیط در محلات ناکارآمد حوزه شمالی شهر مشهد دست یابد.

واژگان کلیدی: انفعال شهروندان، روان‌شناسی محیطی، بافت ناکارآمد، بافت حاشیه‌ای.

¹ دانشجوی دکتری شهرسازی، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد مشهد، مشهد، ایران.

² دانشیار، گروه شهرسازی، دانشکده هنر و معماری، واحد مشهد، دانشگاه آزاد اسلامی، مشهد، ایران. (نویسنده مسئول)

t.hanaee@mshdiau.ac.ir

³ دانشیار، گروه شهرسازی، دانشکده هنر و معماری، واحد مشهد، دانشگاه آزاد اسلامی، مشهد، ایران.

1- مقدمه

تحولات سریع و لگام‌گسیخته شهرها در دوران صنعتی شدن و تمایل فزاینده به شهرنشینی در ایران، مسایل بسیاری نظیر برهم‌خوردن تناسب کیفیت محیط زندگی و ادراک شهروندان (Ramezani, Khanloo & Soltanzadeh, 2020) پدیدار شده. این امر درحالی‌است که در فرایند تغییر نگرش شهرسازان نسبت به مداخله در فضاهای عمومی، از وجوه صرف کالبدی به ابعاد معنایی و ادراکی محیط، ماهیت اجتماعی شهر بیش از پیش رخ نموده و اهمیت یافته، به گونه‌ای که دیگر نمی‌توان اجزاء مختلف شهر را فارغ از شهروندان و ساکنین آن سنجید (Hall & Tewdwr-Jones, 2011). در این میان روان‌شناختان محیطی نیز در پی، شناخت نحوه عملکرد میان عناصر در تعامل متقابل با انسان و سنجش واکنش‌های افراد در محیط‌های مختلف (Neisser, 1976 & Gifford, 1987-2017) با هدف ارتقاء سلامت روانی و بهبود سطح کنش‌ذهنی افراد در پدیده‌های اجتماعی همچون شهرند (Gifford, 2007). طبق نظریه تعامل انسان و محیط (Gifford, 2007) انسان با محیط پیرامون خود تأثیر متقابل دارد. بنابراین همان‌طور که تعداد و معانی محرکات محیطی بر واکنش‌های عاطفی و رفتاری افراد در محیط تأثیر دارد (Gifford, 1987) ادراک شخص و واکنش وی نیز می‌تواند باعث ارتقا یا نزول کیفیت محیط عمومی شود (J. McCunn & Gifford, 2014). به‌طور کلی عموم شهروندان به‌طور آگاهانه یا ناآگاهانه نسبت به عناصر و محرکات موجود در محیط پیرامونی خود کنش و واکنش متقابل نشان می‌دهند (A. Dearing et al., 2006) که این فرایند باعث شکل‌گیری تعامل انسان با سایر افراد و یا انسان با محیط پیرامون و زندگی‌اش می‌شود (Albrecht et al., 2007)، این امر به نحوی است که حتی واکنش منفی شهروندان نیز می‌تواند پاسخی به محرکات محیط محسوب شود که خود نشانگر نوعی پویایی و خودجوشی درونی است (Rauhut & Humer, 2020). در روند طراحی و ارزیابی محیط، معمولاً واکنش‌های مخاطبان به لحاظ مثبت یا منفی بودن بررسی می‌شود (J. Bushman & A. Anderson, 2009).

اما نکته مهم این است که هر دو واکنش مثبت و منفی، واکنش‌های فعالند که در مقابل واکنش غیر فعال و منفعلانه قرار می‌گیرند. واکنش غیر فعال، نامحسوس است (Baumeister, 2009) و غالباً از آن چشم‌پوشی می‌شود، به‌گونه‌ای که عملاً به لایه‌های پنهان جامعه رخنه می‌کند و در بازه‌های زمانی طولانی مدت به صورتی گسترده‌تر و نامتعارف‌تر نمایان می‌شود (Freud, 2015). این امر در حالی است که در محیط‌های نابسامان، افراد نسبت به چالش‌های آن بی‌توجهند و واکنشی از خود نشان نمی‌دهند، بلکه به دلیل تمرکز بر خواسته و هدف فعلی خویش به‌طور موقت از آن صرف نظر می‌نمایند (Jennings & Bamkole, 2019) و پاسخ به آن به روشی ناملموس تحت اشکالی منفعلانه و کمرخت‌گونه به ناخودآگاه فرد موکول می‌شود. ادراک محیط و واکنش به آن، الزاماً از روی آگاهی و امری نیازمند تفکر و برای تضمین واکنش مثبت مخاطب نسبت به محیط همیشه آگاهی و توجه وی مورد نیاز نیست (Rauhut & Humer, 2020). اما در برخی موارد، فقدان آگاهی می‌تواند نتایج زیان‌باری از جمله افول کیفیت‌های محیط، پدیده‌هایی همچون وندالیسم شهری و عدم وجود انگیزه برای حل مشکلات محیط زندگی را شامل شود (C. Alhadef, 2015). نکته مهم در روند طراحی و ارزیابی محیط عمومی این است که، هر دو واکنش مثبت و منفی به نوبه خود واکنش‌های فعالند که در برابر واکنش غیر فعال قرار می‌گیرند. واکنش غیر فعال نامحسوس است (Baumeister, Dewall, & Vohs, 2009) و اغلب از آن چشم‌پوشی می‌شود. پدیده انفعال افراد به ناآگاهی و بی‌توجهی شخص نسبت به چالش‌های محیط پیرامونی‌اش می‌پردازد که این بی‌تفاوتی می‌تواند ناشی از قابلیت‌های پایین محیط در برقراری ارتباط با مخاطب باشد. پدیده شهروند منفعل را می‌توان نوعی معضل نوظهور شهری در نظر داشت که در پی برهم‌خوردن نظام ادراکی و معنایی شهروندان ناشی از جابه‌جایی محل سکونت، مهاجرت، فقر، طردشدگی و یا جزئی‌شهر نبودن فرصت بیشتری برای خودنمایی یافته‌است. رشد جمعیت شهری، مهاجرت از شهرهای کوچک و روستاها به

1-1- مروری بر پیشینه پژوهشی "مفهوم پدیده انفعال مخاطب در محیط"

مفهوم پدیده مخاطب منفعل¹ نسبت به محیط که با ترجمان تحت‌اللفظی کرخت‌شدن (Rahmani, 2015) می‌توان از آن یاد نمود، ابتدا توسط رابرت گیفورد در سال 1976 پیشنهاد شد (Gifford, 1976). در مطالعه وی، گروهی از دانشجویان ناچار بودند در یک کلاس راه خود را در هنگام ورود و خروج از کلاس، با فشار و به سختی پیدا کنند، درحالی که تقریباً نسبت به تلاش خود، ناآگاه و تنها به دستیابی به هدفشان معطوف و متمرکز شده بودند که گیفورد این پدیده را کرختی² نام گذاری نمود (Gifford, 1976). این پدیده به دلیل تسلیم افراد به عادت کردن به شرایط نامطلوب محیطی (Gifford, 1987)، امکان بروز شرایطی نظیر بی‌عاطفگی³ را در فرد بالا می‌برد و سبب بروز نوعی فلج احساسی و ادراکی در افراد می‌شود طوری که به ندرت جهت‌گیری و واکنش خاصی در قبال شرایط ناخوشایند محیط از خود نشان می‌دهد (Bernardi & Kowaltowski, 2006) اما در واقع واکنش و مشارکت فرد در محیط، عامل مهمی در دست یافتن او به آسایش است (Kennedy & Ceballo, 2016)، و شخص باید نسبت به محیط آگاه باشد، تا بتواند وجوه آزردهنده آن را درک و نسبت به آنها واکنش نشان دهد. همان گونه که تعداد و معنی محرکات محیطی بر واکنش‌های عاطفی و رفتاری مخاطب در محیط تأثیر می‌گذارد، ادراک و واکنش شخص نیز می‌تواند موجب ارتقا یا نزول کیفیت‌های محیط شود (Bushman & Anderson, 2009). به‌علاوه کیفیت محیط زندگی یک مفهوم چندبعدی است که با مفاهیمی چون کیفیت مکان، ادراک و رضایت شهروندان و قابلیت زندگی اشتراکاتی دارد (TaherTolo Del, MahdiNejad, & Sadat, 2020) این موضوع در سال‌های 2008 و 2009 با اوج گرفتن تغییرات سریع اقتصادی و رشد پهنه‌های فقیر شهری، توجه به عناوین طردشدگی اجتماعی و یا بی‌عاطفگی افراد نسبت به یکدیگر در شهرها افزایش یافته است و در سیر تکاملی خود اهمیت یافتن تدریجی ابعاد اقتصادی

کلان‌شهرها، تغییر سبک زندگی و معیشتی از یک سو و کاهش سطح توان اقتصادی آحاد جامعه از سوی دیگر باعث رشد افقی شهرها و شکل‌گیری پهنه‌های سکونتگاهی و ناکارآمد در حاشیه شهرها شده است. همچنین امروزه یکی از بارزترین نمود رشد سریع شهرنشینی، شکل‌گیری سکونتگاه‌های غیر رسمی در بسیاری از شهرهای ایران است (Rahimi et al., 2020) که یکی از مهم‌ترین پیامدهای این نوع از توسعه شهرنشینی به صورت حاشیه‌ای و سکونتگاهی باعث بروز نابرابری‌های اقتصادی-اجتماعی و ازهم‌پاشیدگی نظام خدماتی نیز شده است (Saeedi Monfared et al., 2020). کلان‌شهر مشهد نیز از این قاعده مستثنی نیست و در حال حاضر بیش از یک میلیون نفر جمعیت ساکن در بافت‌های ناکارآمد حاشیه‌ای دارد. بنابراین این نوشتار به بررسی مبانی فکری صاحب‌نظران و پژوهشگران پیشین، به منظور دستیابی به بخشی شاخص‌های مؤثر بر عدم بروز پدیده انفعال مخاطب نسبت به محیط شهری می‌پردازد و پس از ارائه تئوری تلفیقی مستخرج از مفاهیم موجود به تحلیل همبستگی آنها از طریق روش معادلات ساختاری در نرم‌افزار آموس به کمک ابزار جمع‌آوری پرسشنامه با جامعه 391 نفری از پهنه‌های ناکارآمد شمالی کلان‌شهر مشهد از قبیل کوی التیمور، مهرمادر، نصر آباد و ... پرداخته است و در نهایت انتظار می‌رود میزان اثرگذاری دامنه تأثیرپذیری شاخص‌ها و مفاهیم مرتبط روشن و تنظیم شوند. این نوشتار در پی دستیابی به مهم‌ترین شاخص‌هایی است که وجود یا عدم موجودیت آنها سبب بروز پدیده کرختی افراد نسبت به محیط شهری شده است که می‌تواند به صورت خودآگاه یا ناخودآگاه در افراد ساکن در محلات با سطح اقتصادی پایین پدیدار شود، چرا که انفعال مخاطب نسبت به محیط زندگی‌شان سبب عدم مشارکت و حس تعلق آنان در شهر می‌شود و مداخلات برنامه‌ریزی و طراحی شهری را با مشکلات زیادی روبرو خواهد کرد.

به ویژه پس از انتشار نظریات گیفورد (2007) در خصوص رواج پدیده شهروند منفعل در مساکن با سطح کیفی بسیار پایین، قابل تأمل است.

جدول 1- سیر تکاملی پرداختن به پدیده انفعال مخاطب در محیط شهری در پژوهش های شهرسازانه

Tab. 1- Theoretical background of environmental numbness in the city in urban planning research

پژوهشگر	سال	موضوعات کلیدی
Kasarda, John D. and Morris Janowits	1974	توانایی محدود انسان در پردازش اطلاعات محیطی در صورت بروز اطلاعات بیش از حد مجاز ظرفیت ادراکی
Neisser, Ulric	1976	توجه به تعداد مشخصی از محرکات محیط به دلیل ظرفیت ادراکی محدود انسان در درک محیط پیرامون
Gifford, Robert	1976	بروز نوعی بی‌عاطفگی و فلج احساسی در صورت نبود شرایط برقراری انسان با محیط پیرامونی اش باعث سلب آرامش به دلیل عدم بروز واکنش و مشارکت در آن، شخص می‌بایست نسبت به محیط آگاه باشد
	1987	بی‌تفاوتی افراد نسبت به محیط پیرامون می‌تواند سبب افول کیفیت کلی محیط است.
	2007	طرح نظریه محدودیت پردازش به معنی "توانایی محدود در توجه به وجوه متعدد در فضای زندگی شخص"
Frey BS	2008	درهم آمیزی افراد جامعه با شهر مستقیماً از ادراک و تصویر ذهنی افراد نشأت می‌گیرد. با فرض تشبیه در شرایط فیزیکی و اقتصادی افراد بر اساس تصویر آشنا با محیط آمیخته و نسبت به آن برانگیخته می‌شوند.
Joseph Stiglitz, Amartya K. Sen, Jean-Paul Fitoussi	2009	یافتن ظرفیت‌های مشترک برای لذت بردن بیشتر می‌تواند به ارتقاء کیفیت زندگی کمک کند
Michael Dobbins	2009	وجوه مدنی مختلف تأثیر مستقیمی بر فرم شهر، برنامه‌ریزی و طراحی شهری، مشارکت شهروندان و طراحی فضاهای عمومی دارد، که نیازمند واکنش مخاطب در محیط زندگی‌اش است.
Roy F. Baumeister,	2009	دردهای روبه رشد در عدم همگامی وجوه اقتصادی با رشد جامعه بی‌حسی یا کرختی احساسی پاسخی به محرومیت‌های اجتماعی است

پژوهشگر	سال	موضوعات کلیدی
C.Nathan De Wall, Kathleem D.Vohs		پاسخ اولیه به طردشدگی اجتماعی غالباً شوک شدن همراه با کرختی یا فقدان احساس است.
Vanesa Castan and Burningham and Carter and Elghali	2010	عدم وجود احساس تعلق و تعهد به محیط باعث می‌شود، فرد به جای جزئی از محیط بودن، تبدیل به "نظاره‌گر" محیط و شخصی غیر خودی به حساب می‌آید.
Black, Alistair	2011	یک برهه مشغله‌هایی که فرد درگیرشان است و یا صرفاً به خاطر عادت کردن و روزمرگی، نسبت به بعضی از محرکات محیط، ناآگاه، بی‌توجه و به اصطلاح کرخت می‌شود.
Sachs J " Helliwell JF, Layard R	2015	اعتماد و همبستگی شبکه‌های اجتماعی یکی از شاخص‌های برانگیختگی و ارتقا سرمایه‌های اجتماعی است.
Luca Cetara	2018	عنوان نمودن 3 معیار اصلی برای سنجش کیفیت محیط تأثیرگذار بر اجتماع "سرمایه‌های اجتماعی محلی، خدمات عمومی و زیرساخت‌ها، وضعیت کالبدی شامل مسکن و فضاهای عمومی و غیره"
		عوامل تأثیرگذار بر برانگیختگی افراد شامل عوامل فردی مانند باورها، عوامل زمینه‌ای مانند اقتصاد و کالبد

یکی دیگر از معضلات مربوط به این پدیده، محدودیت پردازش⁴ در محرکات محیط است، بدین معنی که فرد توانایی محدودی در توجه به وجوه متعدد در فضای زندگی خود دارد و ادراک چند چیز به طور همزمان برای وی مشکل است. بنابراین، او به تعداد مشخصی از محرکات توجه نموده و نسبت به بقیه ناآگاه است (Neisser, 1976)، نظریه چرخه ادراکی⁵ از اولریک نایسر (1976) نیز به نحوی دیگر این موضوع را بیان می‌کند و بر آن صحنه می‌گذارد که چنانچه شخص انتظار پایینی از یک محیط داشته باشد، توجهی به مشکلات آن نشان نمی‌دهد، اطلاعات مربوطه وارد چرخه ادراکی وی نمی‌شود و در نتیجه واکنشی هم نسبت به آن ندارد. بنابراین به نظر می‌رسد مخاطب در یک برهه زمانی به دلیل وظیفه و هدفی که دنبال می‌کند، نگرانی‌ها و مشغله‌هایی که درگیرشان است

زمینه‌ها سبب بروز رفتارهای منفعلانه بیشتری نسبت به تغییر شرایط و قبول وضعیت ایجاد می‌نماید (Rodrigue et al., 2009).

1-2- چارچوب مفهومی "عوامل مؤثر بر بروز پدیده انفعال شهروندان نسبت به محیط"

از زمان طرح مفهوم انفعال یا کرختی در سال 1976، پژوهش‌های متعددی در رشته روان‌شناسی محیطی، وجود این پدیده در زمینه‌های مختلف و علل بروز آن را گزارش کرده‌اند که این بخش سعی دارد آنها را طبقه‌بندی و ارائه نماید. با این که در ابتدا منشأ انفعال مخاطب یا فقدان آگاهی حتی نسبت به مواردی که سبب عدم آسایش ما می‌شوند، زمانی معرفی شدند که وجوه زنده‌تری از جهان توجه فرد را به خود اختصاص می‌دهند (Gifford, 1987). اما مطالعات پس از آن، نشان داده‌اند که در برخی مواقع، شخص نسبت به محرکات محیط آگاه است، اما قادر به کنترل آنها در جهت بهبود شرایط نیست و به مرور نسبت به آنها کرخت و منفعل می‌شود. براساس نظریات طرح شده که قابل اتکاترین آن، نظریات رابرت گیفورد در بازه زمانی (1976-2007) میلادی است، به طور کلی پدیده انفعال مخاطب و دلایل آن را می‌توان به دو دسته عوامل آگاهانه و ناآگاهانه دسته‌بندی نمود.

(Broto et al., 2010) و یا صرفاً به خاطر عادت کردن و روزمرگی، نسبت به بعضی از محرکات محیط، ناآگاه، بی‌توجه و به اصطلاح کرخت می‌شود. در نتیجه نسبت به این محرکات که ممکن است سبب ناخوشایندی شوند واکنشی نشان نمی‌دهد و در ارتقاء محیط مشارکت نمی‌کند. به مرور این بی‌توجهی و بی‌تفاوتی می‌تواند سبب افول کیفیت کلی محیط و نزول شرایط آسایشی آن شود که سلامت مخاطبان را در معرض خطر قرار می‌دهد. با توجه به بررسی‌های انجام شده در مطالعات پژوهش‌گران متخصص در حوزه روان‌شناسی محیطی، شاخص‌های اثرگذار بر پدیده انفعال مخاطب وجود دارد، که توسط نظریه‌پردازان و پژوهشگران این حوزه به شرح جدول زیر ارائه شده‌اند، این واژگان به طور مستقیم از ادبیات نظری به‌کاررفته در پژوهش‌های پژوهشگران استخراج و سپس بنا به نیاز و زمینه شهرسازانه پژوهش تدقیق و برگردان شده است.

به‌طور کلی با بررسی نظریات مطرح شده در زمینه بی‌توجهی، بی‌تفاوتی مخاطبان و رفتارهای انفعالی آنان نسبت به محیط، می‌توان دریافت که شهروند منفعل یا کرخت می‌تواند با وجوه مختلفی از فضای سکونت یا زندگی و یا حتی عرصه‌های عمومی محلی خود درگیر شود، که این وجوه می‌تواند بر پایه تجارب شخصی و درونی افراد، بسترهای خانوادگی و محل زندگی فرد ترکیب (Dawes, 1980) و شکست در هر یک از این

جدول 2- شاخص‌های مؤثر بر پدیده کرختی و انفعال مخاطب در محیط

Tab. 2- Indicators affecting the phenomenon of environmental numbness in the city

پژوهشگران	تدقیق عوامل و برگردان به ادبیات شهرسازانه
(Neisser, 1976)	محیط مطلوبیت
(Gifford, 1976)	فضای خوشایند
(Gifford, 1987)	محیط همگن
(Gifford, 2007)	فضای آشنای مثبت
(Dobbins, 2009)	جزئیات معمارانه
(Baumeister, Dewall and Vohs 2009)	درهم تنیدگی
(Broto, et al. 2010) (Black 2011)	محیط آشنا
(Kennedy and Ceballos 2016)	کارکرد کالبدی
(De Duran 2018)	یکپارچگی
(Cetara 2018)	یکپارچگی کالبدی
(Jennings and Bankole 2019)	نقاط خاطره انگیز
	تناسبات کالبدی و معماری

پژوهشگران	تدقیق عوامل و برگردان به ادبیات شهرسازانه	(Neisser, 1976)	(Gifford, 1976)	(Gifford, 1987)	(Gifford, 2007)	(Dobbins, 2009)	(Baumeister, Dewall and Vohs 2009)	(Brato, et al. 2010) (Black 2011)	(Kennedy and Ceballos 2016)	(De Duran 2018)	(Cetara 2018)	(Jennings and Bankole 2019)										
سرزندگی فعالیتی	تنوع فضایی- عملکردی	تنوع محرک‌ها	تأمین توقعات	سطح توقع	انتظارات	اصالت	محیط یادآور	روابط معیشتی و خانوادگی	ارزش مداری مشترک	تمایز محلی و قومی	هویت و تشخیص	اتکاء خانوادگی	توانایی پردازش و درک رازمندی	سطح برانگیختگی عاطفی	سطح انتظار از محیط	طبقه اجتماعی و اقتصادی	میزان سکونت و مالکیت	عدالت اقتصادی	میزان فراغت و تفریحات	نحوه امرار معاش	ظرفیت های اقتصادی	همه شمولی اجتماعی
شادابی	گوناگونی	همه جانبه	محیط آشنا	ارزش درونی	گروه قومیتی	اصالت و تشخیص	روابط خانوادگی	روابط خانوادگی	پشتوانه	پردازش عوامل محیط پیچیده	کنش و واکنش مؤثر	انتظارات بیرونی	طبقه اجتماعی	مالکیت محل سکونت	سهم برابر	سرمایه	امرار معاش	درجه مالی	پذیرش	همه شمولی		
شادابی	گوناگونی	همه جانبه	محیط آشنا	ارزش درونی	گروه قومیتی	اصالت و تشخیص	روابط خانوادگی	پشتوانه	پردازش عوامل محیط پیچیده	کنش و واکنش مؤثر	انتظارات بیرونی	طبقه اجتماعی	مالکیت محل سکونت	سهم برابر	سرمایه	امرار معاش	درجه مالی	پذیرش	همه شمولی			

(Gennings and Bankole 2019)	اجتماعات	تعاملات و روابط	همبستگی و ادغام	همبستگی	همبستگی	همبستگی	همبستگی
(Kennedy and Ceballo 2016)				انسجام اجتماعی	انسجام	انسجام	انسجام
(De Duran 2018)				وابستگی	وابستگی	وابستگی	وابستگی
(Cetara 2018)				حضور	حضور	حضور	حضور
(Gifford, 1976)				تأثیرگذاری و تأثیرپذیری	تأثیرگذاری و تأثیرپذیری	تأثیرگذاری و تأثیرپذیری	تأثیرگذاری و تأثیرپذیری
(Gifford, 1987)				کنش و واکنش عمومی - تعاملی	کنش و واکنش عمومی - تعاملی	کنش و واکنش عمومی - تعاملی	کنش و واکنش عمومی - تعاملی
(Gifford, 2007)				بازخورد و پس‌خورد	بازخورد و پس‌خورد	بازخورد و پس‌خورد	بازخورد و پس‌خورد
(Dobbins, 2009)				همراهی	همراهی	همراهی	همراهی
(Baumeister, Dewall and Vohs 2009)				میزان	میزان	میزان	میزان
(Neisser, 1976)				حضورپذیری فعال	حضورپذیری فعال	حضورپذیری فعال	حضورپذیری فعال
(Gifford, 1976)				سطح و جایگاه روابط اجتماعی	سطح و جایگاه روابط اجتماعی	سطح و جایگاه روابط اجتماعی	سطح و جایگاه روابط اجتماعی
(Gifford, 1987)				پژوهشگران	پژوهشگران	پژوهشگران	پژوهشگران
(Gifford, 2007)				تدقیق عوامل و برگردان به ادبیات شهرسازانه	تدقیق عوامل و برگردان به ادبیات شهرسازانه	تدقیق عوامل و برگردان به ادبیات شهرسازانه	تدقیق عوامل و برگردان به ادبیات شهرسازانه

جدول 3- توضیحات عوامل مؤثر بر بروز پدیده انفعال مخاطب در محیط شهری

Tab. 3- Description of the factors affecting environmental numbness

نوع انفعال	عوامل	توضیحات	مثال
انفعال ناآگاهانه	بار محیطی مضائق (Craig and Russell 2002)	انسان توانایی محدودی در پردازش اطلاعات محیطی دارد و زمانی که این اطلاعات بیش از ظرفیت او باشد، سبب ایجاد استرس و خستگی مفرط در شخص می‌شود. در محیط‌هایی با حجم اطلاعاتی بالا، فرد قادر به پردازش همه اطلاعات نیست، بنابراین نسبت به دیگران بی‌عاطفه و گستاخ می‌شود.	در واقع، فرد به دلیل کثرت محرکات موجود در محیط، نسبت به مشکلات و افراد حاضر در آن کرخت و بی‌تفاوت می‌شود و واکنش فعالی ندارد.
	قابلیت پایین (Black 2011)	یکی از دلایل ناآگاهی مخاطب نسبت به محیط، تکراری بودن و قابلیت‌های پایین محیط است. تغییر نکردن محیط، خطر ایجاد کرختی محیطی را افزایش می‌دهد و باعث می‌شود، مشکلات یا خطرات محیط دیده نشود. فقر یکی از دلایل مهم پایین بودن توقعات فرد از محیط زندگی است.	از آنجا که کرختی محیطی معمولاً نسبت به وجوه عالی‌تر محیط بررسی می‌شود، زمانی که انتظار شخص از محیط در حد نیازهای پایه و اولیه‌اش است، اسکیمای مربوط به وجوه عالی محیط غیر فعال و در نتیجه شخص نسبت به آن کرخت می‌شود.
	توقعات کم (Neisser 1976)	طبق نظریه مارکس، فشار کار و زندگی بر افراد فقیر می‌تواند ارزش‌های انسانی آنها را محو و زندگیشان یک‌نواخت نماید و به بی‌روحي تنزل دهد و باورهای مذهبی و خصلت‌های ملی آنها را از میان بردارد.	به نظر می‌رسد کسانی که به دلیل حس تعلق بالا به یک محیط تمایلی به ترک آن یا تغییر در شرایط خود ندارند، نیز در معرض خطر کرختی در محیط قرار دارند.
انفعال آگاهانه	عادت کردن (Kopeck 2006)	یکی از دلایل ناآگاهی مخاطب نسبت به محیط، عادت کردن به محیط است. قانون وبر-فچنر اظهار می‌کند که افراد معمولاً بعد از مدتی به یک محرکه محیطی عادت می‌کنند و طبق نظریه سطح تنظیم با محیط هر چه شخص بیشتر به یک جزء یا متغیر محیطی عادت کند، تأثیر آن بر او کمتر می‌شود.	
	عدم حس مالکیت (Baumeister, Dewall and Vohs 2009)	عرصه‌هایی از محیط که فرد نسبت به آنها حس مالکیت ضعیفی دارد، مستعد ایجاد پدیده کرختی محیطی و انفعال هستند. عدم احساس مالکیت نسبت به محیط می‌تواند واکنش‌های لحظه‌ای مخاطب را سرکوب کند چرا که برخی اعمال و فعالیت‌ها نیازمند اجازه گرفتن از مقام مسئول است.	مالکیت، از معیارهای تعیین کننده نوع قلمرو فرد است و به نظر می‌رسد عدم احساس مالکیت در قلمروهای عمومی جدی‌تر از قلمروهای نیمه‌عمومی و خصوصی باشد؛

نوع انفعال	عوامل	توضیحات	مثال
	درماندگی و قبول شرایط (Gifford 1987)	احساس درماندگی یعنی شخص درمی‌یابد هر قدر تلاش کند نمی‌تواند بر شرایط ناخوشایند یا دردناک حاضر فائق آید.	تنظیم شدن با محیط و قبول کردن شرایط دشوار آن که منجر به انفعال مخاطب می‌شود، ناشی از قابلیت ضعیف محیط در برآورده سازی نیاز های مخاطب است.
	انکار وضعیت (Broto et al., 2010)	نظریه برانگیختگی-خوشایندی از را سل، وارد و پرت، بیانگر آن است که هر چه برانگیختگی محیطی کمتر باشد، عاطفه مخاطب نسبت به آن بیشتر به سمت خنثی میل می‌کند.	محیط خنثی محیطی است که لزوماً خوشایند یا ناخوشایند نیست و مخاطب از آن دوری نمی‌کند، اما به دلیل عدم برانگیختگی قادر به تحریک عاطفه وی نیز نیست.

بنابراین ناآگاهی و انفعال مخاطب، فقط بر اثر عوامل فردی مانند پیش‌زمینه‌های ذهنی، اهداف، تجارب، سن، جنس، وضعیت اقتصادی اجتماعی، و ... روی نمی‌دهند، بلکه این عوامل در ترکیب با عوامل محیطی مانند موقعیت، کارکرد، بار اطلاعاتی، نوع محرکات و قابلیت‌های آن‌ها سبب پدید آوردن انفعال می‌شود؛ شهر ساز می‌تواند با شناخت عوامل و عوامل مؤثر بر کرختی محیطی، زمینه‌های مستعد آن را تشخیص دهد و از طریق مداخله در شرایط و ارتقای عوامل کیفی مشخص در پی جبران ناآگاهی‌های مخاطب و تمهید زمینه‌هایی برای ترغیب وی به واکنش عاطفی و رفتاری فعال در محیط باشد.

2- روش پژوهش

روش این پژوهش از نظر هدف کاربردی و به صورت پیمایشی به گردآوری اطلاعات در بستر تحقیق، با پرسشنامه پرداخته است. بر اساس جمعیت ساکن در حوزه‌های ناکارآمد شمالی شهر مشهد و مطابق با فرمول کوکران و با دقت 95 درصد و خطا 0.05، تعداد 391 نمونه محاسبه شد. روش نمونه‌گیری در این پژوهش تصادفی ساده است. همچنین متغیرهای وابسته این پژوهش شاخص‌های نوع فعلیت مخاطب منفعل چه آگاهانه و چه ناآگاهانه و متغیرهای مستقل نیز شامل شاخص‌های بستر فعالیت یافتن کرختی محیطی شامل

ابعاد سه‌گانه "معنایی زمی‌نه‌ای، فردی-روانی و اجتماعی-اقتصادی در قالب بسترهای سه‌گانه شهرسازانه، فردی و جامعه است. برای گردآوری اطلاعات از ابزار پرسشنامه و مقیاس سنجش طیف 5 گزینه‌ای لیکرت استفاده شده است. به منظور بررسی روایی پرسشنامه با نظر سنجی از متخصصین در چند مرحله مورد بازبینی و تدقیق قرار گرفت و جهت دستیابی به اعتبار پرسشنامه، تعداد 35 عدد پرسشنامه به عنوان مرحله پیش‌آزمون در جامعه اماری بافت ناکارآمد شمالی شهر مشهد به آزمون گذاشته شد و سوالاتی که پاسخ دهی به آن‌ها با ابهام یا عدم پاسخ روبرو بود اصلاح یا حذف شد و همچنین با استفاده از ضریب آلفای کرونباخ اعتبار پرسشنامه به آزمون گذاشته شد. ضرایب آلفای کرونباخ برای تمام متغیرها و کل پرسشنامه بزرگتر از 0.7 به دست آمد و نشان دهنده پایایی درونی قابل قبول و همپوشانی مناسب سوالات با شاخص‌های مدنظر دارد.

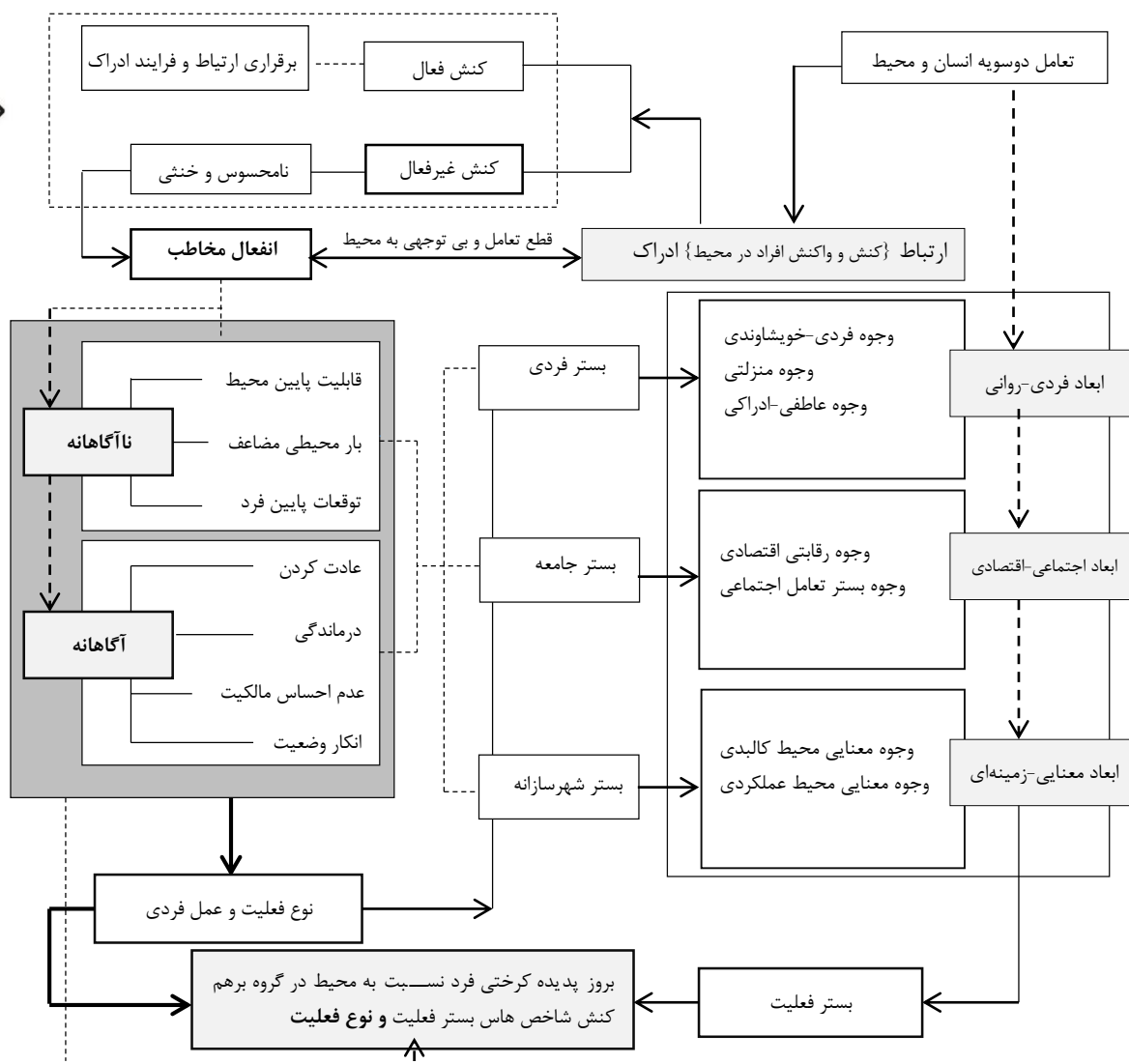
1-2- معرفی بستر پژوهش

شهر مشهد به دلیل شرایط خاص و جایگاه ویژه‌ای که در بستر ملی و فراملی دارد، همواره دستخوش مهاجرات‌های کوتاه‌مدت و یا دائمی بوده است، این امر در سال‌های اخیر و با رشد جمعیت کلی در ایران و همچنین تغییر سبک زندگی آحاد جامعه تشدید و

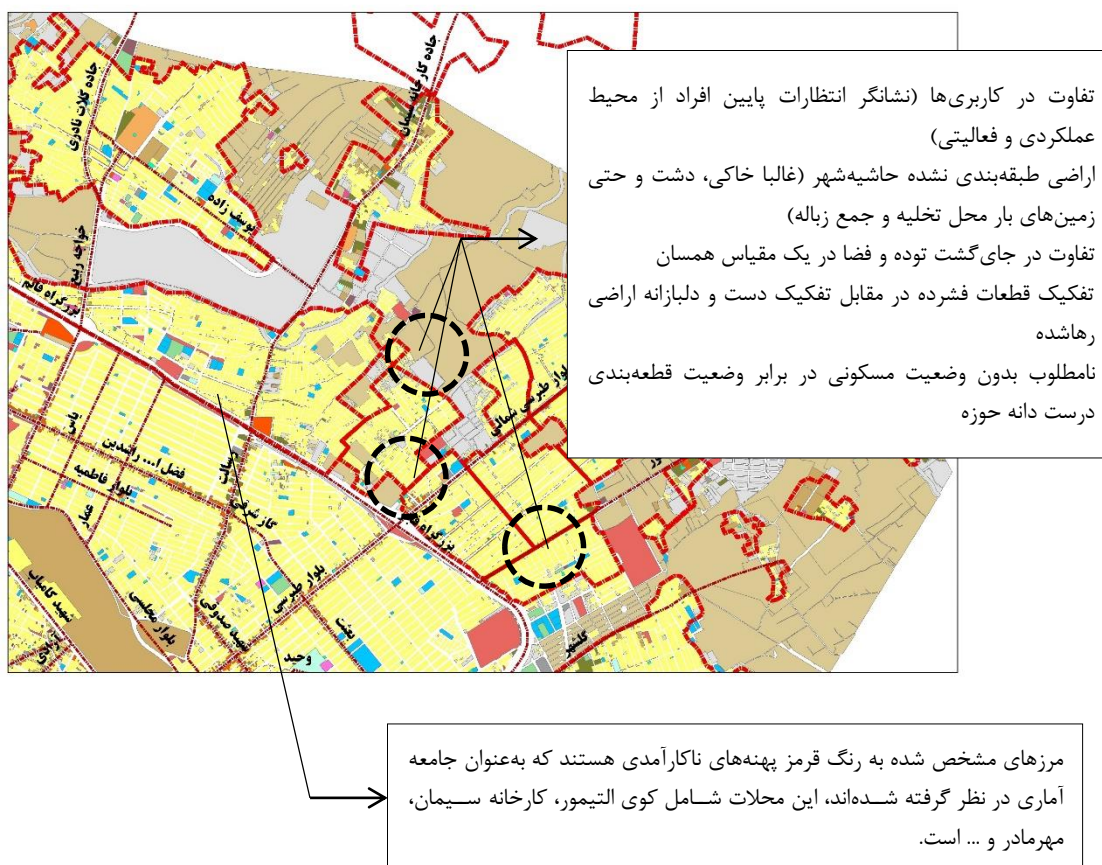
کیفیتی نامناسب، تفاوت در سبک‌های زندگی خصوصی و شهری، وضعیت مسکن و مساکن حداقلی و حتی گروهی، سطح اقتصادی و کودکان کار، وضعیت کالبدی ناکارآمد و بعضاً فرسوده، عدم مشارکت شهروندان در بهسازی محیط و قبول شرایط نازل زندگی به دلیل عدم امکان تغییرات چشم‌گیر در آن از جمله موارد همسو میان هدف این نوشتار و محدوده‌های مورد آزمون است.

سبب بروز چالش‌های جدیدی مانند اتصال پهنه‌های روستایی به شهر در برخی نقاط و همچنین رشد عرصه‌های سکونتگاهی و ناکارآمد شد، که این عرصه‌ها به دلیل وجود مشکلات و سازوکارهای درونی خود بستری مناسب برای بروز پدیده انفعال ساکنین نسبت به وجوه مخرب محسوب می‌شوند.

بستر مطالعاتی این نوشتار، متمرکز بر محلات ناکارآمد شمال شهر مشهد است که زندگی و سکونت در این حوزه‌ها با تنگنایهای بسیاری نیز روبرو است. وجوه

شکل 1- مدل مفهومی بروز پدیده انفعال محیطی در بستر و نوع فعلیت یافتن آن
 Fig. 1- Conceptual model of environmental numbness in the city and its types

شکل 2- معرفی و بررسی بستر مطالعاتی

Fig. 2- Introduction and review of the study area

3- نتایج و بحث

یافته‌های این پژوهش مبتنی بر میزان همبستگی عوامل مؤثر بر بروز پدیده شهروند منفل است. این عوامل به صورت سلسله‌مراتبی و مرتبط با هم از دیدگاه‌های مختلفی مانند بستر شهرسازانه، بستر فردی و بستر جامعه و یا ابعاد سه‌گانه معنایی-زمینه‌ای، فردی-روانی، اجتماعی-اقتصادی و وجوه مختلف محیطی تشکیل شده‌اند و آزمون شده‌اند که هدف آن دستیابی به حدود تأثیرگذاری هر یک بر ایجاد زمینه‌ای برای انفعال شهروندان نسبت به محیط زندگی‌شان به طور خودآگاه یا ناخودآگاه است. در این نوشتار نمونه‌های گردآوری شده با نرم‌افزار SPSS تحلیل و برای بررسی روابط تک به تک میان متغیرها، از آزمون همبستگی پیرسون استفاده شد. جدول شماره (4) نتایج این آزمون را نشان می‌دهد. بر اساس نتایج به‌دست آمده از آزمون همبستگی پیرسون مقرر می‌شود که،

همگی متغیرهای وابسته با پدیده انفعال مخاطب در محیط شهری دارای رابطه معناری قویند و هیچ یک بدون معناداری مؤثر سنجیده نشده‌اند. متغیرهای اصلی به ترتیب متغیرهای "اجتماعی-اقتصادی" با اهمیت 0.870 و متغیرهای "فردی-روانی" با 0.803 و متغیرهای معنایی-زمینه‌ای با اهمیت 0.782 بر میزان بروز پدیده انفعال افراد نسبت به محیط شهری اثر می‌گذارند. در عوامل مربوط به متغیرهای فرعی تأثیرگذارترین عوامل به ترتیب شامل "طبقه اجتماعی" با اهمیت 0.835، "نحوه امرار معاش و شیوه معیشتی" با اهمیت 0.824 "ظرفیت‌های اقتصادی" با اهمیت 0.817 و "ظرفیت پردازش و درک رازمندی محیط" در بستر فردی با اهمیت 0.814 است، و مشخص است که عوامل اقتصادی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار شده‌اند، در مقابل عواملی با کمترین تأثیرگذاری بر بروز پدیده انفعال مخاطب در محیط

ساختاری در نرم‌افزار آموس ورژن 18 جهت ارائه و بررسی مدل بروز پدیده انفعال در محیط شهری استفاده شد. در مدل معادلات ساختاری، اگر مدل ساختاری دارای براز مناسب باشد می‌توان نتیجه گرفت که مدل معنادار است، در جدول شماره 5 شاخص‌های برازش ارائه شده‌اند. شاخص‌های برازش دارای سه نوع مطلق، تطبیقی و مقتصدند که بایستی از هر کدام از انواع، شاخص‌هایی را گزارش نمود.

شهری شامل "هویت و تشخیص طایفه‌ای" با اهمیت 0.366، اصالت و اتکاء خانوادگی " با اهمیت 0.496 و همچنین پاسخ‌دهندگی با اهمیت 10.548 است. با توجه به آنکه در بروز پدیده کرحتی افراد در محیط شهری عوامل در یک جریان برهم کنشی واقع می‌شوند و در تحلیل عوامل در تأثیر گذاری و تأثیر پذیری از یکدیگر ممکن است جایگاه اهمیتی عوامل تغییر یابد و یا معناداری رابطه دچار نقصان شود، لذا از روش معادلات

جدول 4 - آزمون همبستگی پیرسون برای متغیرهای معرفی شده

Tab. 4- Pearson correlation test for the introduced variables

بستر فعلیت	نوع فعلیت	ناآگاهانه						آگاهانه	
		متغیرهای وابسته	متغیرهای مستقل	قابلیت پایین محیط	بار محیطی مضاعف	توقعات پایین	عادت کردن	عدم احساس مالکیت	درماندگی و قبول شرایط
بستر شهرسازی	ابعاد معنایی-عاطفی	خوشایندی محیطی	0.615	0.361	0.599	0.579	0.689	0.627	0.700
		وجوه معنایی محیط کالبدی	0.486	0.302	0.589	0.554	0.702	0.672	0.665
	ابعاد معنایی-عاطفی	تناسبات کالبدی و معماری	0.543	0.349	0.512	0.555	0.659	0.647	0.657
		وجوه معنایی محیط	0.539	0.357	0.530	0.500	0.541	0.615	0.623
	ابعاد معنایی-عاطفی	سرزندگی فعالیتی	0.576	0.344	0.609	0.591	0.672	0.708	0.705
		تنوع فضایی-عملکردی	0.470	0.410	0.533	0.295	0.482	0.528	0.548
	ابعاد معنایی-عاطفی	پاسخ دهنده	0.429	0.302	0.531	0.635	0.462	0.602	0.597
		سطح توقع و اصالت	0.577	0.356	0.408	0.654	0.701	0.634	0.664
	ابعاد معنایی-عاطفی	وجوه فردی-خوشایندی	0.556	0.384	0.617	0.607	0.513	0.657	0.676
		روابط معیشتی و خانوادگی	0.515	0.417	0.742	0.438	0.492	0.658	0.670
بستر فردی	ابعاد فردی-عاطفی	ارزش مداری مشترک	0.583	0.417	0.604	0.611	0.628	0.654	0.708
		تمایز محلی و قومی	0.281	0.323	0.250	0.249	0.366	0.322	0.336
	ابعاد فردی-عاطفی	هویت و تشخیص طایفه ای	0.357	0.310	0.407	0.507	0.589	0.531	0.544
		اصالت و اتکاء خانوادگی	0.710	0.487	0.604	0.753	0.717	0.750	0.810
بستر اجتماعی-اقتصادی	ابعاد اجتماعی-اقتصادی	توانایی پردازش و درک	0.590	0.481	0.670	0.621	0.743	0.754	0.783
		سطح برانگیختگی عاطفی	0.591	0.448	0.758	0.565	0.665	0.798	0.795
	ابعاد اجتماعی-اقتصادی	سطح انتظار از محیط	0.649	0.523	0.655	0.761	0.741	0.803	0.835
		طبقه اجتماعی و اقتصادی	0.590	0.487	0.649	0.545	0.505	0.598	0.690
بستر اجتماعی-اقتصادی	ابعاد اجتماعی-اقتصادی	میزان سکونت و مالکیت	0.648	0.584	0.641	0.615	0.685	0.754	0.799
		نگاه به عدالت اقتصادی	0.639	0.402	0.621	0.586	0.635	0.638	0.712
بستر اجتماعی-اقتصادی	ابعاد اجتماعی-اقتصادی	میزان فراغت و تفریحات							

بستر فعلیت	نوع فعلیت		ناآگاهانه				آگاهانه		
	متغیرهای وابسته	متغیرهای مستقل	قابلیت پایین محیط	بار محیطی مضاعف	توقعات پایین	عادت کردن	عدم احساس مالکیت	درماندگی و قبول شرایط	انکار وضعیت
بستر تعامل اجتماعی	امرار معاش و معیشت		0.696	0.548	0.653	0.682	0.712	0.774	0.824
	ظرفیت های اقتصادی		0.633	0.446	0.670	0.691	0.825	0.768	0.814
	همه شمولی اجتماعی		0.469	0.366	0.365	0.552	0.636	0.532	0.858
	جایگاه روابط اجتماعی		0.715	0.525	0.581	0.666	0.662	0.698	0.779
	وجه تعامل همبستگی و انسجام		0.352	0.532	0.296	0.307	0.399	0.381	0.469
	میزان حضورپذیری فعال		0.647	0.429	0.464	0.675	0.730	0.519	0.697
	ابعاد معنایی-زمینه ای		0.603	0.448	0.730	0.448	0.730	0.536	0.782
	وجه معنایی محیط کالبدی		0.411	0.301	0.622	0.301	0.622	0.389	0.609
	وجه معنایی محیط عملکردی		0.326	0.218	0.419	0.218	0.419	0.433	0.474
	ابعاد فردی-روانی		0.624	0.437	0.649	0.437	0.649	0.722	0.803
بستر فردی	وجه فردی-خوشاوندی		0.629	0.454	0.642	0.454	0.642	0.769	0.805
	وجه منزلتی		0.484	0.338	0.501	0.338	0.501	0.538	0.635
	وجه عاطفی-ادراکی		0.636	0.438	0.677	0.438	0.677	0.716	0.801
بستر جامعه	ابعاد اجتماعی-اقتصادی		0.738	0.581	0.649	0.581	0.649	0.752	0.870
	وجه رقابتی-اقتصادی		0.683	0.505	0.654	0.505	0.654	0.718	0.825
	وجه بستر تعامل اجتماعی		0.713	0.602	0.565	0.602	0.565	0.703	0.820

جدول 5 - شاخص های برازش مدل ساختاری بروز پدیده انفعال مخاطب در محیط شهری

Tab. 5- Fit indices of environmental numbness

توضیحات	استاندارد سنجش	اعداد محاسبه شده	شاخص برازش
مطلق	برازش مطلوب	3.76	CMIN/DF
	غیر قابل قبول	0.001	p-Value x2
تطبیقی	برازش مطلوب	0.91	شاخص نیکویی برازش (GFI)
	قابل قبول	0.87	شاخص توکر-لوییس (TLI)
	برازش مطلوب	0.92	شاخص برازش تطبیقی (CFI)
مقتصد	برازش مطلوب	0.073	ریشه میانگین مربعات خطای برآورد (RMSEA)
	برازش مطلوب	0.63	شاخص براز مقتصد هنجار شده (PNFI)

شاخص نسبت بحرانی - سی - به - درجه - آزادی (CMIN/DF) برابر 3.76، شاخص نیکویی برازش (GFI) 0.92، شاخص برازش تطبیقی (CFI) 0.093، شاخص برازش مقتصد هنجار شده (PNFI) 0.63 و مقدار ریشه میانگین مربعات خطای برآورد (RMSEA) نیز 0.073 است. همه این شاخص ها در محدوده برازش مطلوب قرار دارند. همچنین شاخص توکر-لوییس (TLI) 0.88 است که با توجه به اینکه اختلاف اندکی با ملاک در نظر گرفته شده دارد، قابل قبول است. بنابراین در کل

در این تحقیق از هر کدام از شاخص ها دست کم دو مورد گزارش شده است. اگر دست کم سه مورد از شاخص ها قابل پذیرش باشند، می توان نتیجه گرفت که مدل از برازش کافی برخوردار است. سطح معناداری دو برابر 0.001 است که با توجه به ملاک در نظر گرفته شده (بزرگتر از 0.05) قابل قبول است ولی از آنجا که سطح معناداری به تعداد نمونه حساس و در نمونه های بزرگ تقریباً همیشه معنادار است برای ارزیابی برازش مدل از شاخص های دیگر استفاده شد. مقصد

با توجه به ضرایب برآورد شده تأثیر بیشتری بر بروز این پدیده دارد. در واقع منظور از این امر، آن است که هرچه محیط کالبدی نامطلوب‌تر و شرایط کیفیت زندگی نازل‌تر باشد، افراد بیشتر تسلیم شرایط محیطی شده و نسبت به ایجاد تغییر در آن بی‌تفاوت و منفعل می‌شود که این امر می‌تواند آگاهانه و یا ناآگاهانه صورت گیرد. این شرایط برای وجوه بستر تعامل اجتماعی و وجوه فردی-خویشاوندی و سایر موارد نیز صدق می‌کند، به‌عنوان مثال هرچه افراد بیشتر دچار انزوا و طردشدگی در تعاملات اجتماعی باشند، جدایی‌گزینی بیشتری را تحمل و نسبت به مطرح کردن خود در سایر گروه‌های اجتماعی احساس سرخوردگی و انفعال می‌کنند. موارد عنوان شده، در بررسی عوامل اصلی و فرعی به طور عمده بر تأکید این امر استوارند که بروز پدیده انفعال شهروندان نسبت به محرکات محیط چه به صورت آگاهانه و چه به صورت ناآگاهانه به طور عمده‌ای تحت تأثیر مسائل و چالش‌های اجتماعی-اقتصادی و سپس کیفیت نازل محیط کالبدی سکونتگاه‌ها و محل زندگی افراد است، که تمامی این موارد در شاخص‌های استخراج شده از مفاهیم نظری آزمایش و سنجیده شده‌اند. در واقع هر نوع واکنشی به محیط از جمله واکنشی که در این نوشتار از آن تحت عنوان واکنش انفعالی یاد شده، نتیجه روند ادراک محیط و چگونگی ارزیابی آن در ذهن مخاطب است. در چرخه ادراکی محیط، فرد به طور مداوم محرکات محیط را با انتظارات و توقعاتش مقایسه و بر اساس این مقایسه، در مورد واکنش و رفتار خود تصمیم‌گیری می‌نماید. در نتیجه نکته تعیین‌کننده، توقعات فرد از محیط پیرامونی و زندگی‌اش است چرا که هر چه این انتظارات، سطحی‌تر باشند، امکان اینکه او به برخی چالش‌های محیط توجه نکند و نسبت به آن‌ها و تأثیر مخرب‌شان بی‌تفاوت و منفعل باشد، بیشتر می‌شود.

می‌توان نتیجه گرفت که مدل ساختاری ارائه شده دارای برازش مطلوب است. نتایج مدل در جدول 6 ارائه شده است. با توجه به جدول ملاحظه می‌شود که نبود متغیرهای "معنایی-زمینه‌ای" بر بروز پدیده انفعال مخاطب در محیط شهری تأثیر منفی معنادار دارد ($t=5.75, P=0.001$). شدت تأثیر نبود این شاخص‌های بر بروز پدیده کرختی برابر با 0.376 است. به همین ترتیب برای متغیرهای فردی-روانی و اجتماعی اقتصادی شدت اثر در صورت عدم توجه به آن‌ها 0.74 و 0.795 است.

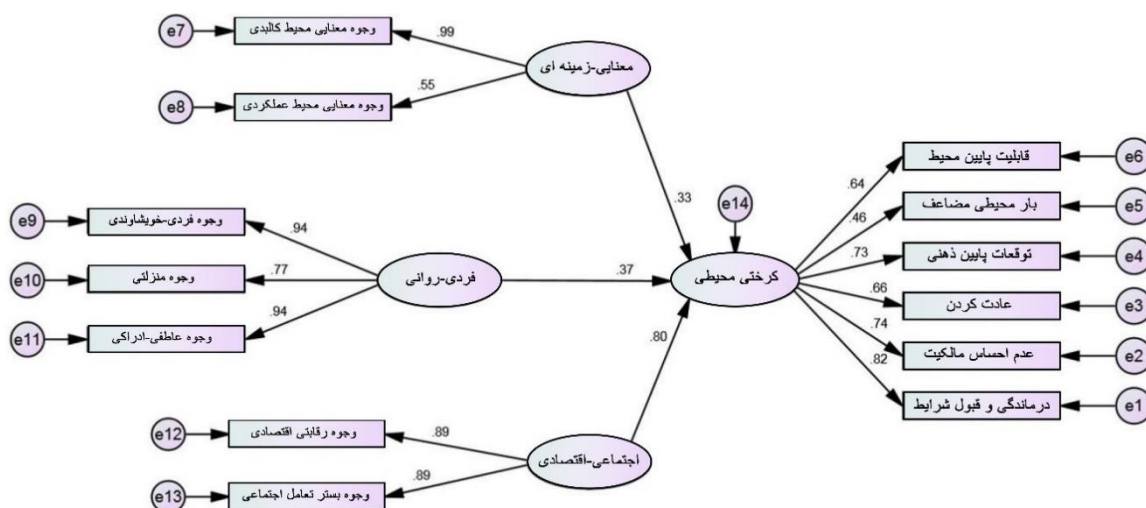
بر اساس جدول بالا و الگوی معادلات ساختاری که در ادامه ارائه شده است، در عین معناداری تمامی ابعاد شهرسازانه معرفی شده با زمینه مطالعه، بعد اقتصادی-اجتماعی تأثیرگذاری بیشتری در جهت بروز پدیده انفعال مخاطب نسبت به محیط پیرامون و زندگی خود دارد. در واقع می‌توان گفت که با افول وضعیت اقتصادی و افزایش تنگناهای اجتماعی در یک بستر شهری میزان کنش منفعلانه شهروندان نیز بیشتر، عمیق‌تر و همچنین گسترده‌تر می‌شود. در این میان ابعاد دیگر یعنی ابعاد فردی-روانی و ابعاد زمینه‌ای و معنایی هر کدام به اندازه خود تأثیر بسیار زیادی در بروز این پدیده دارد، لیکن نقش و سهم ابعاد اقتصادی-اجتماعی که در وجوه رقابتی اقتصادی و تعاملات اجتماعی نمود می‌یابد، بیشتر است. در ادامه جهت مشخص شدن میزان اهمیت متغیرهای فرعی الگوی معادلات ساختاری متغیرهای فرعی بروز پدیده انفعال مخاطب در محیط شهری، در شکل 3، جدول ضرایب، دست کم مدل ساختاری انفعال مخاطب در محیط برای متغیرهای فرعی در جدول 7 نشان داده شده است.

بر اساس محاسبات انجام شده در عوامل فرعی که شامل وجوه مختلف محیطی و در واقع نمود همان ابعاد شهرسازانه بالاست، وجوه بستر تعامل اجتماعی و وجوه فردی-خویشاوندی در کنار وجوه معنایی محیط کالبدی

جدول شماره 6 - ضرایب برآورده شده مدل ساختاری بروز پدیده انفعال در محیط شهری برای متغیرهای اصلی

Tab. 6- Structural equation factors for the incidence of environmental numbness for the main variables

متغیر مستقل	متغیر وابسته	ضریب برآورده شده	خطای معیار برآورد	نسبت بحرانی	سطح معناداری	ضریب برآورد استاندارد
ابعاد زمینه ای- معنایی	انفعال محیطی	0.200	0.35	5.754	0.001	0.329
ابعاد فردی-روانی	انفعال محیطی	0.215	0.20	10.878	0.001	0.374
ابعاد اقتصادی- اجتماعی	انفعال محیطی	0.506	0.029	17.303	0.001	0.795

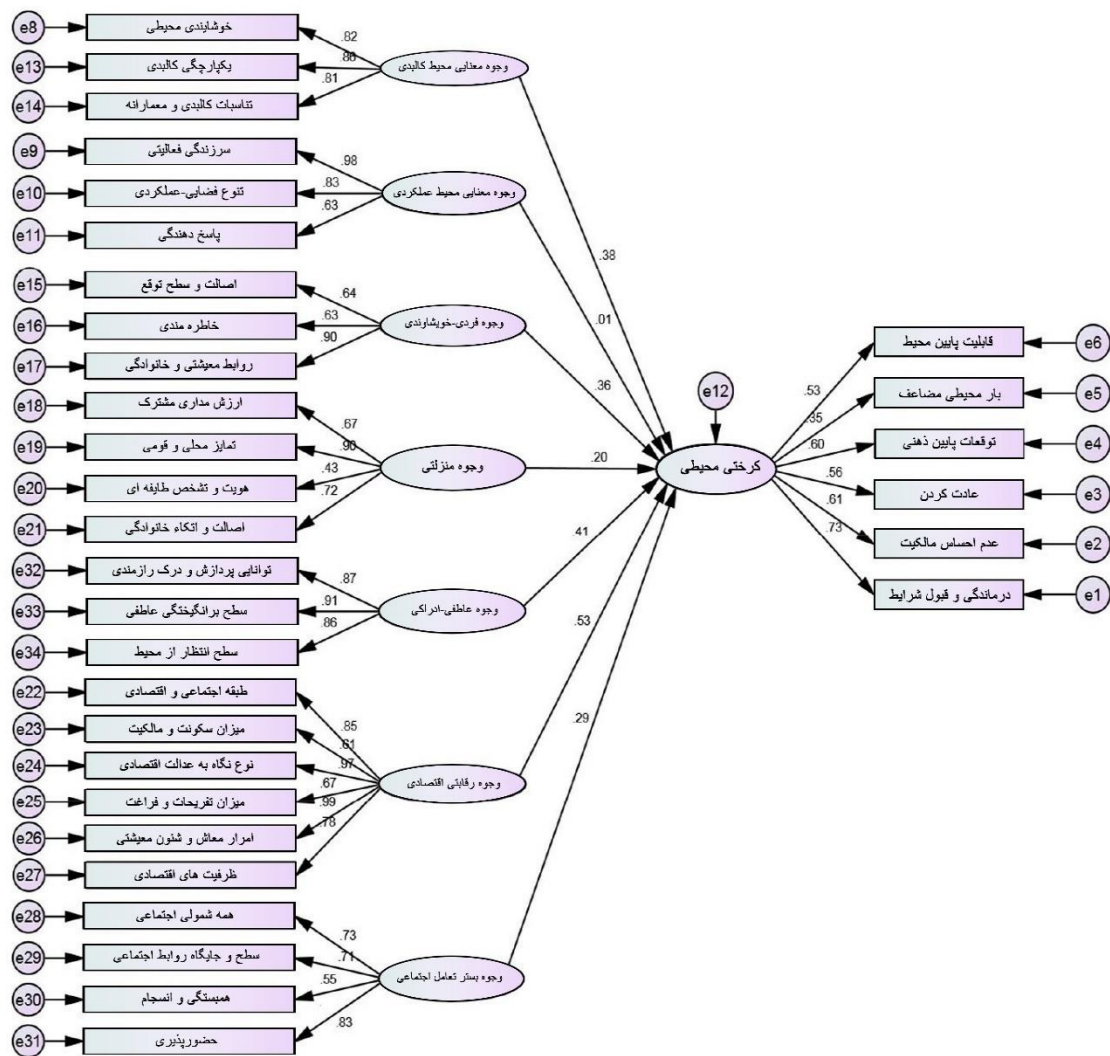
شکل 3- الگوی معادلات ساختاری متغیرهای اصلی کرختی در محیط شهری

Fig. 3- Pattern of structural equations of the main variables of environmental numbness

جدول 7- ضرایب برآورد شده مدل ساختاری بروز پدیده انفعال مخاطب در محیط شهری و سطوح معناداری

Tab. 7- Calculated factors of the structural model of environmental numbness and its significance levels

متغیر مستقل	متغیر وابسته	ضریب برآورده شده	خطای معیار برآورد	نسبت بحرانی	سطح معناداری	ضریب برآورد استاندارد
وجه معنایی محیط کالبدی	انفعال افراد در محیط شهری	0.178	0.21	8.394	0.001	0.377
وجه معنایی محیط عملکردی	انفعال افراد در محیط شهری	0.004	0.011	0.352	0.001	0.013
وجه فردی-خویشاوندی	انفعال افراد در محیط شهری	0.164	0.022	7.390	0.001	0.361
وجه منزلتی	انفعال افراد در محیط شهری	0.160	0.034	4.644	0.001	0.197
وجه عاطفی-ادراکی	انفعال افراد در محیط شهری	0.138	0.015	9.332	0.001	0.409
وجه رقابتی اقتصادی	انفعال افراد در محیط شهری	0.157	0.014	11.432	0.001	0.532
وجه بستر تعامل اجتماعی	انفعال افراد در محیط شهری	0.176	0.028	6.336	0.001	0.286

شکل 4- الگوی معادلات ساختاری متغیرهای فرعی بروز پدیده انفعال مخاطب در محیط شهری

Fig. 4- Pattern of structural equations of sub-variables incidence of environmental numbness

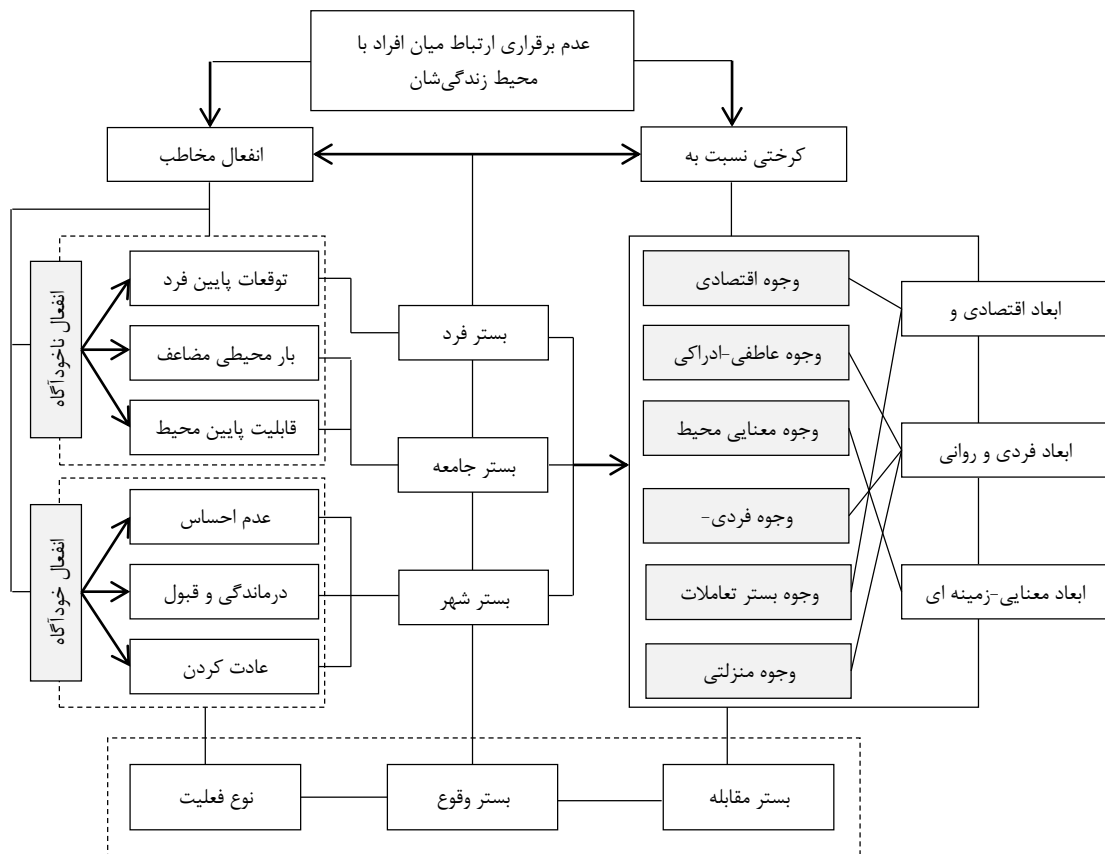
4- نتیجه گیری

بر اساس مطالعه (Gifford, 1991 & 2007; Mehafy et al., 2020; Mc Coan, 2014) و سایر نظریه پردازان، انفعال شهروندان بی توجهی و عدم حساسیت افراد نسبت به وجوه نامطلوب محیط را نشان می دهد که یا در اثر ناآگاهی فرد و یا به دلیل عدم توانایی او در کنترل محرکات مشکل ساز، پدیدار می شود. همچنین در پژوهشی از (A. Dearing et al., 2006) مقرر شد که واکنش انفعالی، نتیجه و نشانه وجود این پدیده بوده که در نهایت موجب نزول کیفیت های محیط و شرایط

آسایشی آن شده است و سلامت مخاطب را در معرض خطر قرار می دهد (Cheng et al., 2006). در این میان و بر اساس فرایند نوشتار حاضر نیز، می توان گفت فردی که در محیطی با برانگیختگی زیاد و دارای محرکات عاطفی مثبت رشد کرده و چرخه ادراکی فعال تر و توسعه یافته تری از محیط داشته است، قابلیت بیشتری برای درک ظرفیت های محیط، و انتظار بالاتری از کیفیت های عمومی آن دارد. در مقابل آن، محیطی که کیفیت عاطفی خنثی دارد، چرخه ادراکی فرد را توسعه نمی دهد و می تواند او را نسبت به محیط بی تفاوت و

گیری میزان تأثیرگذاری، تأثیر کمتری در بروز پدیده مخاطب منفعل در پهنه‌های حاشیه‌نشین شهر مشهد نسبت به دو عامل دیگر داشته است. چگونگی امرار معاش و وضعیت اقتصادی، و میزان سکونت و مالکیت افراد نسبت به مسکن و یا محیط زندگی شان از عوامل مؤثر بر بروز پدیده کرختی شناخته شدند که بیشترین تأثیر را نیز دارا بودند، در واقع بسترهای اقتصادی، و عدم احساس مالکیت افراد نسبت به محیط زندگی باعث بروز شرایط خودآگاهانه قبول وضعیت پیش آمده در پی در ماندگی افراد از تغییر وضعیت زندگی شان از اصلی ترین عواملی است که در پهنه‌های ناکارآمد حوزه شمال شهر مشهد، سبب بروز پدیده کرختی نسبت به محیط شهری شده است.

منفعل بار آورد. در این مفهوم ادراک شخص و واکنش او نیز می‌تواند سبب ارتقا یا نزول کیفیت‌های محیط شود. در این نوشتار مدل نظری بروز پدیده انفعال نسبت به محیط شهری با استدلال از جمع‌بندی و تفسیر نظر صاحب‌نظران و سایر پژوهشگران تدوین و سپس مدل نظری با روش پیمایشی و استفاده از روش ارزیابی و تحلیل مدل‌سازی معادلات ساختاری در پهنه‌های ناکارآمد حوزه شمالی شهر مشهد آزمایش و جایگاه هر یک از متغیرها و عوامل جلوگیری از بروز پدیده مخاطب منفعل تبیین شد. برخلاف تأکید ویژه برخی صاحب‌نظران به تأثیر مستقیم عناصر مخرب در بستر شهرسازانه، مؤلفه معنایی-زمینه‌ای علاوه بر اینکه در آزمون همبستگی پیرسون در رده‌های پایین همبستگی قرار داشت، در تحلیل‌های معادلات ساختاری و در نظر

شکل 5- اولویت‌بندی و میزان تأثیرگذاری شاخص‌های مؤثر بر پدیده انفعال شهروندان نسبت به محیط

Fig. 5- Prioritization and the impact of effective indicators on the phenomenon of environmental numbness

Bernardi, N., & Kowaltowski, D. C. (2006). Environmental Comfort in School Buildings: A Case Study of Awareness and Participation of Users. *Journal of Environment and Behavior*. Vol. 38, no. 2, 155-172.

Black, A. (2011). We don't do public libraries like we used to: Attitudes to public library building at UK at the start of the 21st century. *Journal of Librarianship and Information Science*, vol. 43, no. 1, 30-45.

Broto, V. C., Burningham, K., Carter, C., & Elghali, L. (2010). Stigma and Attachment: Performance of Identity in an Environmentally Degraded Place. *Journal of Society & Natural Resources: An International Journal*, vol. 23, no. 10, 45-55.

Bushman, B. J., & Anderson, C. A. (2009). Comfortably Numb "Desensitizing Effects of Violent Media on Helping Others ". *Journal of Psychological Science*, 3(2), 2-6.

C. Alhadeff, A. (2015). Numb to the world: Degradation desensitization and environmentally responsible behavior. *behavior, Tropical Resources*, 34, 36-51.

Cetara, L. (2018). Efficient and Nice – Social Capital and Services of Public Interest: The Quest for a Metric for Urban Quality of Life. *Journal Quality of Life in Urban Landscapes*"Springer International Publishing Switzerland ", 159-169.

Cheng, J., Jan, T., Mingjunpeng, N., & Peter, H. (2006). Urban Land administration and Planning in china: Opportunities of spatial data models. *Land Policy*, No. 23, 4-23.

Craig, R., & Russell, J. (2002). *Angles on environmental psychology*. United Kingdom, London: Nelson Thrones Ltd.

Dawes, R. M. (1980). Social Dilemmas. *Journal of Annual Review of Psychology*, vol.31, 169-193.

De Duran, N. R. (2018). Why there? Developers' rationale for building social housing in the urban periphery in Latin America. *Journal of Cities*, No. 72, 411-420.

Dobbins, M. (2009). *Urban Design And The People*. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.

Eder, A. B., Hommel, B., & Houwer, J. D. (2007). How distinctive is affective processing? On the implications of using cognitive paradigms to study affect and emotion. *Journal of Cognition & Emotion*, 21(6), 137-154.

نتایج حاصل از تحلیل مدل‌های معادلات ساختاری نشان می‌دهد که اولویت‌های تأثیرگذاری با بیشترین دامنه، به ترتیب مربوط به وجوه اقتصادی، وجوه عاطفی-ادراکی، وجوه معنایی محیط کالبدی، وجوه فردی-خویشاوندی، وجوه بستر تعاملات اجتماعی و وجوه منزلتی است، این امر نشان می‌دهد که از نظر ساکنین وجوه اقتصادی و بستر جامعه و همچنین عوامل خواندگی و خویشاوندی بیشتر مسبب بروز مخاطب منفعل می‌شوند، به‌عنوان مثال چنانچه گیفورد (2007) نیز بدان اشاره نموده‌است، فقر شهری و وضعیت اقتصادی نامطلوب توجه فرد را از وجوه مطلوب یا مخرب کالبدی محیط زندگی غافل و وی را بدان بی‌توجه می‌نماید. همچنین بر اساس این نتایج می‌توان گفت، افراد به دلیل مهاجرت از بخش‌های دیگر استان و یا حتی شهرهای دیگر، و تفاوت‌های فرهنگی و خانوادگی نیز دچار نوعی چندگانگی و غریبگی شده، و این خودمانی نبودن محله باعث نوعی عقب‌نشینی خودآگاه در افراد با فرهنگ‌های مختلف بوده است.

پی‌نوشت

- ¹ Passiveness
- ² Numbness
- ³ Apathy
- ⁴ Limited Processing Theory
- ⁵ The perceptual Cycle
- ⁶ Outsider

منابع

- A. Dearing, J., W. Battarbee, R., Dikau, R., & Oldfield, F. (2006). Human-environment interactions: Learning from the past. *Regional Environmental Change*, 8(6), 1-16.
- Albrecht, G., Sartore, G., Connor, L., & Higginbotham, N. (2007). Solastalgia: The Distress Caused by Environmental Change. *Australasian Psychiatry*, 15(1), S95-8.
- Auge, M. (1995). *Non-places introduction to an anthropology of supermodernity*. Translated by Farhovan, M. University of Tehran, Tehran. [In Persian]
- Baumeister, R. F., Dwall, C., & Vohs, K. D. (2009). Social Rejection, Control, Numbness, and Emotion: How Not To Be Fooled by Gerber and Wheeler. *Journal of Perspectives on Psychological Science*, no.4, 489-493.

Neisser, U. (1976). *Cognition and reality: Principles and implications of cognitive psychology*. San Francisco: W.H. Freeman and Company.

Rahimi , R., Ansari , M., Bemanian, M., & Mahdavinejad , M. (2020). Relation between sense of belonging to place and participation on promoting social capital in informal settlements (Case study: Tork-Mahalleh neighborhood at the city of Sari). *Journal of Sustainable Architectural and Urban Design*, 8(1), 15-29. [In Persian]

Rahmani, S. (2015). Architecture and Environmental Numbness. *Soffeh* , 25(1), 19-34. [In Persian]

Rauhut, D., & Humer, A. (2020). EU Cohesion Policy and spatial economic growth: trajectories in economic thought. *European Planning Studies*, 28(11), 2116-2133.

Reynolds, P. (1971). *A primer in theory construction*. New York: Bobbs-Merrill.

Rodrigue, J., Claude Comtomis, P., Slack, B., & t. (2009). *The Geography Of Transport System*. Routledge.

Saeedi Monfared , S., Hanaee, T., & Shirvani Moghadam, S. (2020). Explaining the physical and functional components affecting the spatial justice in the marginal settlements of Mashhad metropolis. *Journal of Sustainable Architecture and Urban Design*, 8(1), 67-81. [In Persian]

Salling, M., & Harvey, M. E. (1981). personality and sensitivity to residential stressors. *Journal of Environment and Behavior*, Vol.13, No.2, 131-162.

TaherTolo Del, M., MahdiNejad, J., & Sadat , s. (2020). The Effect of Mental, Behavioral and Physical Factors of Sense of Place on Residential Satisfaction. *Journal of Sustainable Architecture and Urban Design*, 8(1), 165-182. [In Persian]

VanHorn, R. (1994). Thinking in other categories: Places for technology. *Journal of Phi Delta Kappan*, Vol.76, No.2, 2-40.

Zahra, K., Ashraf, A., Zafar, T., & Yaseen, B. M. (2018). Marginality and social exclusion in Punjab, Pakistan: A threat to urban sustainability. *Journal of Sustainable cities and Society*, No.37, 203-21.

Freud, S. (Republsh 2015). *Civilization and Its Discontents*. (J. STRACHEY, Trans.) Austria, German: The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud under the general editorship of James Strachey. Retrieved from <https://www.stephenhicks.org/wp-content/uploads/2015/10/FreudS-CIVILIZATION-AND-ITS-DISCONTENTS-text-final.pdf>

Gifford, R. (1976). Environmental numbness in the classroom. *Journal of Ecperimental Education*, No.44, 4-7.

Gifford, R. (1987). *Environmental Psychology: Principles and practice*. Massachusetts: Allyn and Bacon Press.

Gifford, R. (2007). Environmental Psychology and Sustainable Development: Expansion, Maturation, and Challenges. *Journal of Social Issues*, 63(1), 199-212.

Hall, P., & Tewdwr-Jones, M. (2011). *Urban and Regionak Plnning*. New York: Taylor and Francis e-Library.

J.Bushman, B., & A.Anderson, C. (2009). Comfortably Numb: Desensitizing Effects of Violent Media on Helping Others. *Psychological Science*, 20(3), 273-277.

J.McCunn, L., & Gifford, R. (2014). Interrelations between sense of place, organizational commitment, and green neighborhoods. *Cities*, 41, 20-29.

Jennings, V., & Bamkole, O. (2019). The Relationship between Social Cohesion and Urban Green Space: An Avenue for Health Promotion. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, Vol. 16, No.452', 1-14.

Kasarda, J. D., & Janowits, M. (1974). Community Attachment in Mass Society. *Journal of American Sociological Review*, no. 39, 328-339.

Kennedy, T., & Ceballo, R. (2016). Emotionally numb: desensitization to community violence exposure among urban youth. *Journal of Development Psychology*, Vol.52, No.5, 78-89.

Kopec, D. (2006). *Environmental Psychology for design*. New York: Fairchild Publication.